

A Book Review of *MOOCs Design, Application and Business Models*

Mohammad Ali Rostaminezhad*

Abstract

Massive Open Online Courses (MOOCs) are one of the newest phenomena in the area of integrating technology in education. The book “*MOOCs Design, Use and Business Models*”, which has been translated into Persian, is a university resource for scholars interested in research in this field. This ۱۵۶-page book is about introducing MOOCs, design models, usage, and business models. In line with critical reviewing, in addition to using the framework introduced in the “Human Sciences Book Review Questionnaire”, evaluation criteria for academic books have also been used. In the first step, using a descriptive-analytical method, the history of MOOCs and research in this field was evaluated to achieve a book’s comparison and evaluation scale. Then, using the evaluation research method, the book was evaluated and criticized. Using content-related criteria, methodology, lingual, structural, appearance, and front and back matter indicators, the book was evaluated at a moderate level. From the instructional perspective, the work was introduced as a supplementary source. The strength of the book is its applicability and relevance, and its weakness was the lack of consistency of content and the mismatch of content with the title and poverty of theoretical foundations. Fluent translation and the correspondence with the main content was one of the most important strengths of the translation, and the need for explanations of the translator in the footnotes and the complete presentation of the abbreviations were the weaknesses of the translation. These findings were discussed, and suggestions were presented.

Keywords: Massive Open Online Courses, Business Models

---

* Associate Professor of Educational Technology, University of Birjand, Iran, marostami@birjand.ac.ir

Date received: ۲۰۲۰-۰۶-۱۰, Date of acceptance: ۲۰۲۰-۱۱-۲۱

Copyright © ۲۰۲۰, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution ۴.۰ International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/۴.۰/> or send a letter to Creative Commons, PO Box ۱۸۷۶, Mountain View, CA ۹۴۰۴۲, USA.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نقدی بر کتاب

موک‌ها طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار

محمدعلی رستمی نژاد*

چکیده

دوره‌های باز برخط انبوه (موک) یکی از پدیده‌های نوین تلفیق فناوری در آموزش است. کتاب «موک‌ها طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار» که به فارسی برگردانده شده است، منبعی برای محققان این حوزه است. این اثر ۱۵۶ صفحه‌ای درصدد معرفی موک‌ها، الگوهای طراحی، استفاده و مدل‌های کسب‌وکار برآمده است. برای نقد کتاب مذکور، از چهارچوب معرفی شده در «پرسشنامه نقد و بررسی کتب علوم انسانی» و «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتب دانشگاهی» بهره گرفته شد. ابتدا با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی پیشینه موک‌ها و تحقیقات آن مورد بررسی قرار گرفت و سپس با استفاده از روش پژوهش ارزشیابی، اثر ارزشیابی و نقد شد. براساس شاخص‌های محتوایی، روشی، زبانی، ساختاری، شکل ظاهری و ابتدایی-انتهاپی، اثر در حد متوسط ارزشیابی شد. از منظر آموزشی اثر به عنوان یک منبع تکمیلی برای برخی دروس معرفی شد. مهم‌ترین نقطه قوت کتاب، کاربردی بودن و قابل فهم بودن آن است؛ و مهم‌ترین نقطه ضعف آن عدم انسجام مطالب و عدم تناسب محتوا با عنوان و فقر مبانی نظری بود. ترجمه سلیس و روان و مطابقت با محتوای اصلی از مهم‌ترین نقاط قوت ترجمه بود و نیاز به توضیحات مترجم در زیرنویس‌ها و ارائه کامل سرواژه‌ها در زیرنویس‌ها از نقاط ضعف ترجمه بود.

کلیدواژه‌ها: دوره‌های باز برخط انبوه، مدل‌های کسب و کار

* دانشیار فناوری آموزشی دانشگاه بیرجند، marostami@birjand.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۳/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۰۱

۱. مقدمه

آموزش‌های کلاسی رایج در اواخر قرن بیستم و اوایل قرن بیست‌ویک با انتقادات شدیدی مواجه شده است. یکی از مهم‌ترین آن‌ها، ناتوانی در برابر توسعه روزافزون علم، فناوری و دانش بشری است. سرعت تغییر و به‌روز شدن علوم به حدی است که انتقال سریع دانش با مدرس و کلاس درس غیرممکن است. چایی بودن رسانه‌های آموزشی و مشکل به‌روز کردن آن‌ها یکی از اساسی‌ترین چالش‌های پیش روی انتشار و به‌روز کردن مواد و محتوای آموزشی متداول است. هرچند پدیده انفجار علم، دانش و فناوری، مولود توسعه بی‌حد و حصر فناوری اطلاعات و ارتباطات است، با این وجود این فناوری با توسعه وب در خدمت مدیریت این بحران برآمده است. مجموعه انتقادات وارد بر بسیاری از آموزش‌های متداول از یک طرف و قابلیت‌هایی که فناوری اطلاعات دارد از طرف دیگر، منجر به توسعه انواع گوناگون آموزش‌های مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات گردیده است که به‌طور عام یادگیری الکترونیکی (E-learning) گفته می‌شود (رستمی نژاد، زارعی زوارکی و مزینی، ۱۳۹۵).

یکی از انواع نوین یادگیری الکترونیکی، موک‌ها (MOOCs) هستند. موک‌ها دوره‌های برخط باز و انبوه (massive open online course (MOOC)) هستند که امکان دسترسی جهانی، مشارکت نامحدود و دسترسی باز را از طریق اینترنت و ترکیبی از شبکه‌های اجتماعی و پادکست‌های ویدئویی فراهم می‌کند. موک‌ها انواع مختلفی از یادگیرندگان را از سنین، ملیت‌ها، زمینه‌ها، توانایی‌ها و علایق مختلف به خود جذب می‌کنند. موک‌ها مبتنی بر ارتباط هستند و در آن فرد توانایی یادگیری، تعامل و همکاری را نه تنها در سطح محلی و جهانی بلکه در هر کجا و در هر زمان دارد (Brahimi & Sarirete, ۲۰۱۵).

موک‌ها در هشت دسته طبقه‌بندی شده‌اند:

۱. موک‌های انتقالی (Transfer MOOCs): درس‌های متداول به موک منتقل می‌شوند.
۲. موک‌های ساخته‌شده (Made MOOCs): نوآورانه‌تر هستند، از ویدئو و مواد تعاملی استفاده مؤثر می‌شود و کیفیت بیشتری دارند.
۳. موک‌های هم‌زمان (Synch MOOCs): زمان شروع و پایان ثابت دارند.
۴. موک‌های غیر هم‌زمان (Asynch MOOCs): زمان شروع و پایان مشخص ندارند و در مهلت ارسال تکالیف منعطف‌تر هستند.

نقدی بر کتاب *موک‌ها طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار* (محمدعلی رستمی نژاد) ۱۵۵

۵. موک‌های انطباقی (Adaptive MOOCs): تجارب یادگیری را شخصی‌تر می‌کند و بر اساس ارزیابی پویا و جمع‌آوری اطلاعات از دوره، درس را ارائه می‌کنند.
۶. موک‌های گروهی (Group MOOCs): تمرکز دوره بیشتر بر همکاری در گروه‌های کوچک است.
۷. موک‌های ارتباط‌گرایانه (Connectivist MOOCs): تأکید دوره بر ارتباط در یک شبکه از افراد است.
۸. موک‌های کوچک (Mini MOOCs): که بسیار کوچک‌تر از موک‌های انبوه‌سستی هستند (Clark as cited in: Conole, ۲۰۱۶, p. ۱۰).

هرچند از لحاظ فنی موک‌ها با فراهم شدن زیرساخت‌های فنی در زمینه ارتباطات، ذخیره حجم عظیم داده‌ها و رایانش ابری، امکان ارتباطات اجتماعی از طریق سکوه‌های شبکه‌های اجتماعی قوت گرفت اما ارتباط‌گرایی (connectivism) که بنیان‌گذار آن جرج زیمنس (George Siemens) معرفی شده است؛ به لحاظ نظری، مهم‌ترین نظریه بنیادی موک‌ها محسوب می‌شود (León-Urritia, Cobos, & Dickens, ۲۰۱۸). اساساً ارتباط‌گرایی نظریه‌ای مبتنی بر شبکه است که تمرکز آن بر نوعی از یادگیری است که از طریق ارتباط میان یادگیرندگان و اشیاء یادگیری ایجاد می‌شود (Yeager, Hurley-Dasgupta, & Bliss, ۲۰۱۳). در قلب نظریه ارتباط‌گرایی این ایده بنیادی قرار دارد که دانش در یک شبکه ارتباطی، توزیع شده است و یادگیری شامل توانایی ساختن و عبور از این شبکه‌ها است (Downes as cited in: Yeager et al., ۲۰۱۳).

اینکه مخاطبان و مشتریان موک‌ها چه کسانی هستند، نیز حائز اهمیت ویژه است. طبق یک بررسی گزارش شده در کورسرا، ۵٫۴ درصد از شرکت‌کنندگان دکترا، ۱۱٫۸ درصد در مقطع متوسطه، ۸٫۲ درصد کاردانی؛ ۴۲٫۸ کارشناسی و ۳۶٫۷ درصد کارشناس ارشد بوده‌اند. سن بیشتر آن‌ها بالای ۱۸ سال بوده است (Baturay, ۲۰۱۵).

دو نگاه به موک‌ها وجود دارد که هر دو را می‌توان مکمل هم دانست، در یک نگاه موک‌ها، نوعی از آموزش از راه دور هستند (Adham & Lundqvist, ۲۰۱۵) و نگاه دیگر نوعی منابع یادگیری باز (open educational resources) محسوب می‌شوند. در نگاه اول دوره‌های برخط باز انبوه را اگر تکاملی در آموزش‌های از راه دور ندانیم به قطع باید مدلی نوین برای آموزش‌های از راه دور مبتنی بر فناوری شبکه بدانیم که در دهه اول قرن بیست و یکم ظهور یافت. در سال ۲۰۰۸ برای توصیف یک دوره برخط باز که توسط دانشگاه مانتیوبا

(University of Manitoba) در کانادا ارائه شد، این اصطلاح برای اولین بار بکار رفت (Liyanagunawardena, Adams, & Williams, ۲۰۱۳). از آن پس مباحث علمی فراوانی پیرامون آن مطرح شده است که این اصطلاح را به کلمه کلیدی آموزشی (educational buzzword) سال ۲۰۱۲ تبدیل کرده است و نشان‌دهنده علاقه وافر پژوهشگران به این پدیده است (Daniel, ۲۰۱۲).

نگاه دیگر به موک‌ها فراتر از توجه به این پدیده آموزشی در قالب مدل تکامل‌یافته نظام‌های آموزش از راه دور است، در این نگاه به موک‌ها به‌عنوان منابع یادگیری (educational resources) نگریسته می‌شود. از آغازین روزهای انقلاب رایانه‌ای، دانشگاهیان پیشرو اشتراک‌گذاری محتوای دیجیتال بوده‌اند (Lane & McAndrew, ۲۰۱۰). منابع یادگیری باز (open educational resources) اخیراً بیشتر مورد توجه مدرسان و دانشجویان قرار گرفته است (Adams, Liyanagunawardena, Rassool, & Williams, ۲۰۱۳). در سال ۲۰۰۱، موسسه فناوری ماساچوست پیشگام ارائه درس‌افزار باز (OpenCourseWare) خود با این هدف بود. هدف از توسعه این درس‌افزار انتشار مواد تمام دوره‌های خود به‌طور دائمی در وب باز (Open Web)، با مجوزهای اجازه استفاده، اصلاح و توزیع مجدد آن بود. پروژه یادگیری باز (OpenLearn) در دانشگاه باز انگلستان نیز با همین هدف کلید خورد (Liyanagunawardena et al., ۲۰۱۳).

اخیراً موک‌ها با رویکرد همکاری بین‌المللی توسعه بیشتری یافته‌اند. به‌عنوان نمونه کورسرا (Coursera) با همکاری ۱۶۳ دانشگاه دیگر از سراسر دنیا دوره‌های خود را با رهبری دانشگاه استنفورد (Stanford) ارائه می‌کند. ای دی ایکس (www.edx.org) با محوریت دانشگاه ام آی تی (Massachusetts Institute of Technology) و پروژه یوداسیتی (Udacity) (www.udacity.com) از نمونه‌های بارز و نسبتاً موفق مشارکت‌های بین‌المللی در توسعه موک‌ها هستند.

بررسی پیشینه در مورد موک‌ها بزرگ‌ترین چالش موک‌ها را پایین بودن نرخ پایان دوره ۱۰ تا ۲۰ درصد یا همان افت تحصیلی بالا گزارش کرده‌اند (Hew & Cheung, ۲۰۱۴)؛ علت آن را نیز بیشتر عدم توجه به اصول طراحی آموزشی در طراحی دوره‌ها اعلام کرده‌اند (Margaryan, Bianco, & Littlejohn, ۲۰۱۵; Toven-Lindsey, Rhoads, & Lozano, ۲۰۱۵). به‌عنوان مثال به عنوان یک اصل طراحی آموزشی، «تعامل با مدرس» عامل مهمی برای پایان دوره‌های موک گزارش شده است (Hone & El Said, ۲۰۱۶).

چنانکه مشاهده می‌شود، با توسعه موک‌ها پژوهش‌های صورت گرفته است و مجموعه انتشارات و مقالات و کتاب‌هایی نیز در این حوزه منتشر شده‌اند. مجموعه مقالات و نشریات علمی از سال ۲۰۰۸ در این حوزه رو به فزونی گرفتند (Downes, ۲۰۰۸). موک‌ها به‌طور وسیعی در مورد انواع رسانه‌ها، از جمله وبلاگ‌ها و انتشارات تخصصی و عمومی مورد بحث قرار می‌گیرند، اما مباحث بیشتر شامل "مواد تبلیغاتی ظریف برای منافع تجاری ... و مقالات توسط متخصصین بود که چشم‌انداز دوره‌های موک خود را دربرمی‌گرفت" (Daniel, ۲۰۱۲).

کتاب «موک‌ها: طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب و کار» در این دسته از تلاش‌های علمی قرار دارد (Pomerol, Epelboin, & Thoury, ۲۰۱۵). کتاب‌هایی دیگری که در حوزه موک‌ها نگاشته شده‌اند و نقدهای آن‌ها نیز در مجلات منتشر شده است به‌قرار زیر است:

- موک: فرصت‌ها، تأثیرات و چالش‌ها. دوره‌های برخط باز انبوه در دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها (MOOCs: Opportunities, Impacts, and Challenges. Massive Open Online Courses) (Keel, ۲۰۱۶).
- آموزش باز: از منابع یادگیری باز تا موک (OPEN EDUCATION: FROM OERs to MOOCs) (Goksel-Canbek, ۲۰۱۷).
- موک و آموزش باز در دنیا (Moocs and open education around the world) (Alqahtani & Alqahtani, ۲۰۱۷) و (An, ۲۰۱۵).

از آنجاکه بررسی پیشینه نشان می‌دهد نقدی بر «کتاب موک‌ها: طراحی، کاربرد و مدل‌های بازاریابی» نوشته‌نشده است، پژوهش حاضر بر آن است تا پس از معرفی اجمالی اثر این کتاب و ترجمه آن را مورد نقد و ارزیابی قرار دهد.

۲. معرفی اثر

قبل از پرداختن به نقد کتاب ابتدا اثر به‌طور اجمال معرفی می‌شود. در جدول ۱ مشخصات اولیه کتاب‌شناسی آمده است.

جدول ۱: مشخصات اثر موردنقد

مشخصات اثر ترجمه‌شده به فارسی					مشخصات اثر به زبان اصلی (انگلیسی)				
تعداد صفحه	نقده	مترجمان	سال نشر	عنوان	تعداد صفحه	نقده	نویسندگان	سال نشر نسخه زبان اصلی	عنوان
۱۵۶	بوی کاغذ	معصومه مطور، خدیجه علی‌آبادی و ناصر مزینی	۱۳۹۵	موک‌ها طراحی کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار	۱۲۸	ISTE Ltd and John Wiley & Sons, Inc.	Jean-Charles Pomerol Yves Epelboin Claire Thoury	۲۰۱۵	MOOCs Design, Use and Business Models

نظر به اینکه تخصص نویسندگان در ارزشیابی کیفیت یک اثر حائز اهمیت است و این مشخصات در اثر معرفی نشده است، نگاهی به رزومه نویسندگان در زمان تألیف حائز اهمیت است. رزومه نویسندگان اثر به ترتیب در زمان تألیف اثر به قرار زیر است:

- ژان چارلز پومرل (Jean-Charles Pomerol): استاد افتخاری دانشگاه پری و دانشگاه ماری کوری در پاریس است و پیش‌ازاین رئیس دانشگاه دیجیتال علوم پزشکی و ورزشی (Université Numérique des Sciences de la Santé et du Sport) بوده است؛ دانشگاه مذکور یک دانشگاه دیجیتالی فرانسوی زبان است که در زمینه‌های پزشکی، دارویی، دندانپزشکی و علوم ورزشی فعال است.

- ایو اپلبوین (Yves Epelboin): استاد افتخاری دانشگاه پری و دانشگاه پیر و ماری کوری در پاریس فرانسه است. او قبلاً سرپرست آموزش و یادگیری دیجیتال در دانشگاه مذکور بوده است.

- کلر ثوری (Claire Thoury): دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی

بررسی پیشینه فعالیت‌های نویسنده اول نشان می‌دهد، ایشان از نظر تخصص بیش از آنکه متخصص حوزه فناوری یا حتی تعلیم و تربیت یا متخصص آموزش باشند؛ یک متخصص مدیریت هستند و بیشترین انتشارات نویسنده اول در حوزه مدیریت و مباحث تصمیم‌گیری‌های چند متغیره بوده است و از طریق پژوهش در این حوزه به سیستم‌های هوشمند هدایت شده است و کتاب حاضر بیشتر تجربه کاری نویسنده اول بوده است و به خاطر مسئولیت در دانشگاه دیجیتال علوم پزشکی به تألیف کتاب موک‌ها پرداخته است.

بررسی پیشینه فعالیت های نویسنده دوم نیز تا حد زیادی مشابه نویسنده است. بررسی فعالیت های نویسنده دوم حکایت از این واقعیت دارد که او متخصص فیزیکی پزشکی بوده است و بیشتر فعالیت های او در حوزه اشعه ایکس بوده است. نویسنده دوم در کارنامه پژوهشی خود علاوه بر پژوهش های حوزه فیزیکی پزشکی، کتاب *موک‌ها* را به زبان فرانسه نیز دارد. بنابراین نویسنده دوم نیز بر اساس مسئولیت اجرایی در دانشگاه در حوزه آموزش دیجیتال به این حوزه ورود کرده است.

کتاب «*موک‌ها: طراحی کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار*» که از این پس به اختصار اثر نامیده می‌شود، مشتمل بر شش فصل نگاشته شده است که در جدول ۲ تلخیص شده است.

جدول ۲: خلاصه اثر

فصل	عنوان فصل	هدف اصلی فصل
اول	موک چیست	معرفی موک‌ها، آشناسازی خواننده با انواع موک‌ها و مفاهیم به‌کاررفته در کتاب
دوم	چگونه اقدام به ساخت موک کنیم	معرفی بسترهای سخت‌افزاری، نرم‌افزاری، نیروی انسانی موردنیاز و هزینه‌های توسعه موک‌ها
سوم	موک برای چه فرد و چه هدفی ساخته می‌شود	تحلیل مخاطبان بالقوه؛ استفاده‌کنندگان موک‌ها، دانشجویان، یادگیری مادام‌العمر (حرفه‌آموزی)
چهارم	تأمین هزینه‌های مالی و طراحی موک	معرفی منابع تأمین هزینه‌های توسعه موک‌ها یا تأکید بر آموزش عالی
پنجم	موک‌ها و آموزش عالی	معرفی جایگاه موک‌ها در آموزش عالی و معرفی سایر کاربران موک‌ها
ششم	نتیجه‌گیری: چه آینده‌ای در انتظار موک‌ها است	پیش‌بینی آینده موک‌ها، پیشنهادهایی برای حمایت از توسعه موک‌ها در دانشگاه‌ها و معرفی خانه‌های یادگیری دیجیتال به‌عنوان آینده موک‌ها

۳. روش‌شناسی

روش پژوهش بکار رفته در بررسی حاضر از نوع توصیفی در دسته پژوهش‌های ارزشیابی است. این روش به ارزش‌گذاری درباره فواید اجتماعی، مطلوب بودن یا مؤثر بودن یک فرایند، محصول، یا برنامه می‌پردازد و به کاربرد یافته‌های خود توجه دارد. این نوع تحقیق اغلب با توصیه‌هایی در جهت اقدامات سازنده همراه است و در پی یافتن قوانین کلی و قابل‌گسترش به سایر موقعیت‌ها نیست (حافظ نیا، ۱۳۸۱). نقد کتاب، یک توصیف کامل، تجزیه و تحلیل نقادانه یا ارزیابی کیفیت و اثرگذاری یک کتاب است که اغلب مبتنی بر تحقیقات قبلی در مورد موضوع صورت می‌گیرد (Labaree, ۲۰۱۳). در این بررسی نیز سعی شده است با استفاده تحقیقات پیشین در مورد موک‌ها که در مقدمه گذشت و با توجه به

شاخص‌های معرفی شد در پرسشنامه نقد و بررسی متون کتب علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و همچنین شاخص‌های معرفی شده در زمینه شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی (رضی، ۱۳۸۸) و راهنمای توصیه شده برای نقد کتاب که توسط دانشگاه کالیفرنیا جنوبی (Labaree, ۲۰۱۳) ارائه شده است در مورد، اثر مورد بررسی ارزشیابی و قضاوت صورت گیرد. بر همین اساس ابتدا بر اساس شاخص‌های معرفی شده جدولی تدارک دیده شد، سپس بر اساس یک طیف لیکرت از خیلی خوب (۵)، خوب (۴)، متوسط (۳)، ضعیف (۲) و خیلی ضعیف (۱) اثر و ترجمه آن مورد ارزیابی قرار گرفت. سپس نقاط قوت و ضعف کتاب و پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت کتاب ارائه شد.

۴. یافته‌ها

از جمله شاخص‌های ارزشیابی اثر تألیفی، با رویکرد کتب دانشگاهی توسط رضی (۱۳۸۸) شاخص‌های محتوایی است که به‌طور مشترک در پرسشنامه نقد و بررسی متون کتب علوم انسانی و مطالعات فرهنگی نیز مورد تأکید بوده است، نتایج ارزشیابی در جدول ۳ گزارش شده است.

جدول ۳: ارزشیابی محتوایی اثر

مؤلفه	مقیاس	توضیحات	
محتوایی	روزآمدی	۵	موضوع اثر موضوع به‌روزی بوده است و بررسی منابع پایان فصل نشان می‌دهد تا حدی به منابع روز در زمان تألیف پرداخته شده است.
	جامعیت	۱	کتاب در مقایسه با سایر کتاب‌های منتشر شده به زبان لاتین، به دلیل عدم پرداختن به بخش طراحی و حتی مدل‌های کسب کار از نظر جامعیت بسیار ضعیف ارزیابی می‌شود.
	مرتبط بودن کتاب با سایر دروس	۲	هرچند از نظر تطابق با برنامه درسی تا حدی زیادی اثر با سرفصل‌های دروس مرتبط در گرایش‌های فناوری آموزشی و مطالعات برنامه‌ریزی درسی تطابق ندارد، اما اشکال بیش از اینکه بر کتاب وارد باشد بر سرفصل‌های دروس مرتبط است؛ به عبارتی به‌روزرسانی سرفصل‌ها ضرورت دارد.
	طرح سؤال‌های جدید و افق‌های تازه	۵	مطالعه دقیق اثر ایده‌های را در ذهن خواننده ایجاد می‌کند مانند، ایجاد آزمایشگاه موک‌ها، خانه‌های یادگیری دیجیتال، استفاده از موک‌ها برای دروس سال‌های اول دانشگاه یا یادگیری مدام العمر.
	تناسب حجم اطلاعات	۴	معدود مواردی وجود دارد که اثر به حواشی و اطلاعات جنبی پرداخته است مانند، پرداختن به تعریف دانشگاه (نگاه کنید به: ص ۱۰۸)

	اصلی و جنبی	
کتاب چنانکه از عنوان آن پیدا سعی می‌کند بین حوزه‌های طراحی آموزشی، مدل‌های اقتصادی و نحوه استفاده و فناوری‌های یادگیری باز ارتباط برقرار کند. البته ماهیت بین‌رشته‌ای موک‌ها این ظرفیت بین‌رشته‌ای را ایجاد می‌کند	ظرفیت برای ارتباط با موضوعات میان‌رشته‌ای	۴
کاربردی بودن و مبتنی بر بودن محتوا بر تجربه نویسندگان تا حد زیادی باعث تسهیل ارتباط با خواننده‌ای می‌شود که به دنبال مدل‌های عملیاتی و تجارب موفق است (نگاه کنید به: ص ۷۴)؛ اما خواننده‌ای که در جستجوی مبانی نظری، مدل‌های طراحی و حتی کسب‌وکار باشد در کتاب احساس سردرگمی می‌کند	ظرفیت ارتباط با خواننده	۴
	مجموع امتیاز	۲۵

مجموعاً اثر از هفت شاخص محتوایی و ۳۵ امتیاز ممکن ۲۵ امتیاز کسب کرده است که اثر را از نظر محتوایی در حد متوسط قرار می‌دهد. از دیگر شاخص‌های ارزشیابی اثر، شاخص «روشی» است به رعایت روش‌شناسی علمی کتاب اشاره دارد، مجموعه امتیازهای اثر در جدول ۴ گزارش شده است.

جدول ۴: ارزشیابی روشی اثر

مؤلفه	توضیحات	ارزشیابی	نقدها
روشی	اثر بسیار ضعیف عمل کرده است، نه تنها در بخش مبانی نظری بلکه بعضاً در برخی از ادعاها که با آمار و ارقام نیز مربوط است، نویسندگان در ارائه مستندات ضعیف عمل کرده‌اند، (نگاه کنید به فصل دوم در مورد برآورد هزینه‌ها و یا نگاه کنید به: ص ۱۲۷ در مورد ثبت نام کنندگان در مورد موک).	۱	مستند بودن ادعاها
	در یک نگاه کلی به کتاب، می‌توان به این نتیجه رسید، بیشتر مبتنی بر تجارب شخصی نویسندگان اثر نگاشته شده است. به‌عنوان مثال نویسندگان مدل برآورد هزینه‌های موک را باید در فصل دوم به‌وضوح توضیح می‌دانند (نگاه کنید به تفاوت هزینه‌های دوره در ص ۶۵ و ص ۹۵)	۱	استفاده از روش عملی
	در مجموع در کتاب کمتر سؤالات استفهامی مطرح شده است تا خواننده را به چالش بکشد یا تأمل وادارد. باین‌وجود، نوشتن کاربردی کتاب خواننده علاقه‌مند را به تأمل در کاربرست و پیاده‌سازی موک‌ها ترغیب می‌کند.	۳	دعوت به تفکر و تأمل
	هرچند به‌جز جداولی که در فصل دوم برای هزینه‌های موک‌ها ارائه شده است اثر به‌ندرت از عناصر کمک حافظه استفاده کرده است، با این وجود پی‌نوشت‌ها و ارجاع به وب‌سایت‌ها به‌عنوان منبع کمکی اثر را از این جهت ارزشمند کرده است	۴	استفاده از عناصر کمک حافظه و شکل‌های ارائه

اثر سعی کرده است در مورد برخی ادعاها مانند حذف دانشگاه‌ها در آینده (نگاه کنید به ص: ۱۰۷) با بی‌طرفی علمی برخورد نماید؛ هرچند به‌طور کلی موضوع اثر، آن‌چنان ارزشی نیست که نیاز به قضاوت علمی داشته باشد و رویکرد کتاب نیز کمتر چالش نظری و مکتبی دارد.	۴	رعایت بی‌طرفی علمی	
	۱۴	مجموع امتیاز	

اثر از مجموع پنج شاخص روشی و ۲۵ امتیاز ممکن، ۱۴ امتیاز را به دست آورده است که در مجموع اثر را از این نظر نیز در حد متوسط قرار می‌دهد. شاخص‌های ارزشیابی «زبانی» اثر در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵: ارزشیابی زبانی اثر

نقد	ارزشیابی	توضیحات
زبانی	۵	استفاده بجا از علائم سجاوندی
	۵	استفاده از جملات کوتاه
	۵	استفاده از پاراگراف-های کوتاه
	۴	پرهیز از به‌کارگیری واژگان مهجور
	۵	استفاده از جملات مثبت
	۵	به‌کارگیری کمتر از جملات معترضه
	۵	پرهیز از به‌کارگیری ساختارهای نحوی کهن
	۵	پرهیز از سر‌نویسی
	۵	پرهیز از گرت‌برداری نادرست از زبان بیگانه
	۱	آوردن معادل‌های لاتین در زیرنویس

نقدی بر کتاب *موک‌ها طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار* (محمدعلی رستمی نژاد) ۱۶۳

صفحات: ۶۷، ۸۱، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۳۵		
مواردی از غلط‌های املائی مشاهده شد (نگاه کنید به صفحات: ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۷۸، ۷۹، ۸۶)	۳	رعایت قواعد نگارشی
	۵۰	مجموع امتیاز

اثر از مجموع ۵۵ امتیاز ممکن در بخش زبانی، توانسته است ۵۰ امتیاز کسب کند که نشان از مطلوب بودن آن از نظر شاخص‌های زبانی است. این ارزیابی بیش از آنکه به اصل اثر مرتبط باشد به ترجمه سلیس و روان اثر مرتبط است. در جدول ۷ نتایج ارزشیابی از منظر شکل ظاهری گزارش شده است.

جدول ۶: ارزشیابی ساختاری اثر

مؤلفه	رتبه	ارزشیابی	توضیحات
ساختاری	۱	۱	نظم منطقی در میان فصول کمتر احساس می‌شود و متأسفانه اثر اصلی نیز فاقد پیشگفتار است تا نظم منطقی مدنظر فصول تشخیص داده شود.
	اهداف هر فصل شفاف بیان شده است	۱	به نکات طراحی آموزشی اثر توجه نشده است، به نظر می‌رسد نویسندگان کمتر هدف کتاب درسی را در ذهن خود می‌پرورانده‌اند.
	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری در انتهای فصل	۱	ارائه نشده است
	تصاویر و اشکال مرتبط است	۴	معدود تصاویر بکار رفته مرتبط است: (نگاه کنید به صفحات: ۱۰۲ و ۱۲۳)
	فهرست مطالب کامل است	۵	فهرست با جزئیات ارائه شده است
مجموع امتیازها	۱۲		

اثر از مجموع ۲۵ امتیاز ممکن در بخش شاخص‌های ساختاری، ۱۲ امتیاز کسب کرده است که زیر متوسط است، به نظر نیازمند بازبینی است. در جدول ۷ امتیازهای اثر بر اساس شاخص «شکل ظاهری» گزارش شده است.

جدول ۷: ارزشیابی شکل ظاهری اثر

مؤلفه	شاخص	ارزشیابی	توضیحات
شکل ظاهری	حجم کتاب	۳	به‌عنوان یک کتاب درسی دانشگاهی حجم بسیار کم است، اما برای مطالعه یک مدرس یا معلم برای آشنا شدن با حوزه موضوعی مناسب به نظر می‌رسد
	تناسب بین حجم مطالب فصل‌ها	۵	توازن رعایت شده است
	تایپولوژی مناسب	۵	
	کیفیت صفحه‌آرایی	۵	
	کیفیت صحافی	۵	
	نوع کاغذ	۵	
	جلد کتاب	۳	در طراحی روی جلد ترجمه اثر رنگ زمینه را از سبز یشمی به آبی تغییر داده است. دلیلی برای این کار جز محدودیت احتمالی ناشر نمی‌رفته است
مجموع امتیازها	۳۱		

اثر از مجموع ۳۵ امتیاز ممکن در مجموعه شاخص‌های شکل ظاهری ۳۱ امتیاز به دست آورده است که نشان از مطلوب بودن اثر از نظر شکل ظاهری دارد. از جمله شاخص‌های ارزشیابی کتاب، محتویات قبل و بعد (Front Matter and Back Matter) از محتوای اصلی است (Labaree, ۲۰۱۳). مجموع این امتیازها در جدول ۸ گزارش شده است.

جدول ۸: ارزشیابی ابتدا و انتهای اثر

مؤلفه	شاخص	ارزشیابی	توضیحات
ابتدا و انتهای	زندگی‌نامه نویسندگان	۱	نه در متن اصلی و نه در ترجمه ارائه نشده است
	تقدیم به	۱	تقدیم به در نسخه اصلی نیز ارائه نشده است
	تقدیر و تشکر	۴	در نسخه اصلی وجود دارد اما ترجمه نشده است.
	پیشگفتار	۱	نه در ترجمه وجود دارد نه در اصل اثر
	فهرست مطالب	۱	نه در ترجمه وجود دارد نه در اصل اثر

		غیر متنی
سعی شده فصل شش به کلام پایانی بپردازد اما بخشی به این نام در اصل اثر وجود ندارد	۲	کلام پایانی (Afterword)
در انتهای هر فصل ارائه شده است	۵	پی‌نوشت
در اثر اصلی وجود دارد اما در ترجمه حذف شده است	۳	نمایه‌ها
وجود دارد	۵	واژه‌نامه
وجود دارد	۵	زیرنویس و پایان نویس
وجود دارد	۵	کتاب‌نامه، منابع و مطالب برای خواندن بیشتر
	۳۳	مجموع امتیازها

بر اساس شاخص‌های ارزیابی انتهایی و ابتدایی از مجموع ۵۵ امتیاز ممکن، اثر ۳۳ امتیاز را به دست آورده است که نشان می‌دهد اثر از منظر این شاخص نیز در حد متوسط قرار دارد. به‌طور کلی مجموع امتیازها در مؤلفه‌های مختلف ارزشیابی در خلاصه شده است.

جدول ۹: خلاصه امتیازهای ارزشیابی بر اساس تمام مؤلفه‌ها

مؤلفه	حداکثر امتیاز	امتیاز کسب‌شده	اختلاف نمره از حداکثر
محتوایی	۳۵	۲۵	۱۰
روشی	۲۵	۱۴	۱۱
زبانی	۵۵	۵۰	۵
ساختاری	۲۵	۱۲	۱۳
شکل ظاهری	۳۵	۳۱	۴
ابتدا و انتهایی	۵۵	۳۳	۲۲
مجموع	۲۳۰	۱۶۵	۶۵

چنانکه از جدول ۹ می‌توان دریافت، اثر در مجموع از نظر شاخص‌های مختلف در حد متوسط و بالای متوسط قرار دارد. اثر از نظر شکل ظاهری کمترین فاصله را با وضعیت مطلوب دارد و بیشترین فاصله به شاخص‌های «ابتدایی و انتهایی» اثر برمی‌گردد.

۵. ارزشیابی اثر بر اساس شاخص مطابقت با سرفصل‌های درسی

از جمله شاخص‌های ارزشیابی کتاب در پرسشنامه نقد و بررسی متون کتب علوم انسانی و مطالعات فرهنگی مطابقت اثر با آخرین سرفصل‌های مصوب رشته است. پتانسیل‌های کتاب

برای تبدیل شدن به منبع درسی در مقاطع مختلف بر اساس سرفصل‌های مصوب به‌قرار زیر است:

۱,۵ کارشناسی علوم تربیتی

- نام درس: درس تولید محتوای الکترونیکی؛ ۲ واحد. از فصل ۲ اثر می‌توان به‌عنوان یک منبع تکمیلی استفاده کرد.
- نام درس: آموزش از راه دور، ۲ واحدی. فصول ۱، ۲، ۳، اثر می‌تواند یک منبع تکمیلی برای این درس باشد.

۲,۵ کارشناسی ارشد فناوری آموزشی

- نام درس: طراحی و توسعه آموزش تعاملی مبتنی بر وب، ۲ واحد. اثر می‌تواند یک منبع تکمیلی برای این درس باشد.

۳,۵ دکتری فناوری آموزشی

- نام درس: آموزش از راه دور با تأکید بر آموزش الکترونیکی، ۲ واحد. اثر می‌تواند یک منبع تکمیلی باشد.

۴,۵ کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی

- نام درس: برنامه‌ریزی درسی در آموزش مجازی، ۲ واحدی، اثر می‌تواند برای زمینه آموزش عالی یک منبع تکمیلی باشد.

۵,۵ دکتری مطالعات برنامه درسی

- نام درس: برنامه‌ریزی درسی در آموزش مجازی، ۲ واحدی. اثر می‌تواند برای این درس نیز منبع تکمیلی باشد.

مجموعاً کتاب، به دلیل (۱) حجم پایین محتوایی؛ (۲) ضعف مبانی نظری و (۳) عدم توجه به اصول طراحی کتب درسی به‌عنوان یک منبع اصلی آموزشی معرفی نمی‌شود اما یک منبع تکمیلی ارزشمندی محسوب می‌شود، البته در مقطع تحصیلات تکمیلی تا حدی انتقاد بر برنامه درسی و سرفصل‌ها می‌رود و بیشتر ضرورت به‌روزرسانی برنامه درسی احساس می‌شود، به‌ویژه در مقطع دکتری افزودن سرفصلی به نام طراحی و توسعه موک‌ها بر سرفصل دروس یادشده ضروری می‌نماید.

بر اساس مجموع ارزشیابی‌های صورت گرفته بر اساس شاخص‌های مختلف، در ادامه مجموعه امتیازات و کاستی‌های اثر برای ترجمه‌های بعدی تشریح می‌شود.

۶. امتیازات اثر

- برخی از امتیازات برای اثر و ترجمه آن را می‌توان به‌قرار زیر فهرست کرد:
- کاربردی بودن: کتاب به دلیل تجربه نویسندگان آن بسیار کاربردی نگاشته شده است؛ بنابراین رویکرد کاربردی اصل اثر امتیازی بزرگ برای این اثر محسوب می‌شود.
  - ترجمه به‌موقع: به دلیل نبود منبعی دانشگاهی که علاقه‌مندان تلفیق فناوری را به سمت سوی موک‌ها هدایت کند؛ زمان ترجمه اثر را به‌موقع کرده است.
  - انسجام در طبقه‌بندی انواع موک‌ها: در فصل اول به‌طور مجتمع انواع موک‌ها (سی-موک، اس‌موک، ایکس‌موک) را خلاصه کرده است که یک آشنایی کلی از انواع موک را به خواننده می‌دهد.
  - ترجمه قابل فهم: ترجمه سلیس و قابل فهم از امتیازات ترجمه کتاب است.
  - توجه به هزینه‌ها: توجه به هزینه‌های تولید محتوا برای موک و پیاده‌سازی موک‌ها در سایر آثار منتشرشده در این زمینه هم کمتر دیده می‌شود. توجه دادن به زمینه‌های تأمین هزینه‌های موک‌ها مانند سرمایه‌های شخصی یا شرکت‌های بزرگ مانند مایکروسافت مزیت بزرگی است.
  - توجه به زمینه‌های استفاده موک‌ها: اثر با توجه دادن به استفاده از موک‌ها در زمینه‌هایی چون (۱) یادگیری مادام‌العمر؛ (۲) آموزش زمینه‌های ویژه چون سرآشپزی، آموزش سلامت برای افراد کهن‌سال (اقتصاد سفید)؛ (۳) آموزش دروس پایه و اختیاری دانشگاه و ... ایده‌های کاربردی را در ذهن خواننده ایجاد می‌کند.

- توجه عمیق به برخی از چالش‌های موک‌ها: برخی چالش‌ها که هرچند به‌طور پراکنده مطرح شده است، نشان از عمق توجه نویسندگان به موک دارد، مانند مقاومت اساتید (نگاه کنید به ص ۱۲۰) یا مشکل افت تحصیلی (نگاه کنید به ص ۸۵).
- در جستجوی راهکارهای عملی بودن: هرچند پراکنده و بدون توجه به مبانی نظری، اما اثر به برخی از راهکارها عملی برای برون رفت از چالش‌های پیش‌روی موک‌ها اشاره می‌کند. به‌عنوان مثال ظرفیت توسعه موک‌ها را در حرفه‌آموزی و حل معضلات آموزشی پیش از دانشگاه جستجو می‌کند (نگاه کنید به ص ۷۹) و یا نشان می‌دهد چگونه رعایت یک اصل طراحی اثربخش آموزش (ارزشیابی مداوم) میزان افت شرکت‌کنندگان را کاهش می‌دهد (نگاه کنید به ص ۸۷).
- ارائه ایده‌های جدید و کاربردی: ایده‌هایی چون ایجاد آزمایشگاه موک سازی در دانشگاه‌ها و یا توسعه‌های خانه‌های یادگیری دیجیتال ایده‌هایی زیبا و قابل پیاده‌سازی در کشور هستند.

۷. کاستی‌ها اثر

- در کنار امتیازات، اثر از برخی از کاستی‌ها رنج می‌برد که اهم آن‌ها به‌قرار زیر فهرست می‌شود.
- **ناقص بودن و مشکل عدم جامعیت اثر:** مطالعه اثر و قرار دادن آن در برابر سایر آثار و مقالات علمی منتشر شده نشان می‌دهد، اثر باید به موارد زیر نیز می‌پرداخت که نپرداخته است یا کمتر مورد توجه قرار داده است.
- بحث پیرامون منابع یادگیری باز
- کتاب از فقر مبانی نظری رنج می‌برد:
- بااینکه ارتباط گرایبی در اغلب کتاب‌ها و مقالات این حوزه به‌عنوان مبنای نظری بحث می‌شود در این کتاب فقط در بخش سی موک‌ها (۲، ۳، ۱ ص ۲۵) به‌طور مختصر فقط اشاره شده است.
- نظریه‌های یاددهی-یادگیری.
- نظریه‌های طراحی آموزشی
- مدل‌های آموزش باز

نقدی بر کتاب ماکها طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار (محمدعلی رستمی نژاد) ۱۶۹

- طراحی آموزشی در ماکها (الگوها و روش‌ها)؛ به‌عنوان مثال در پژوهشی (Toven- Lindsey et al., ۲۰۱۵) عدم توجه به الگوها و روش‌های سازنده‌گرایانه در ماکها به‌عنوان چالش ماکهای تولیدشده، گزارش شده است.
- مطالعات موردی (منسجم و مجزا همراه با تفسیر)
- ارزشیابی از ماکها
- کیفیت در ماکها و مدل‌های تضمین کیفیت؛ به‌عنوان مثال در بررسی تصادفی ۷۶ ماک مشخص شده است از منظر طراحی آموزشی اکثر ماکها از کیفیت پایینی برخوردار بوده‌اند (Margaryan et al., ۲۰۱۵).
- داده‌کاوی آموزشی در ماکها
- عدم انسجام مطالب با توجه به‌عنوان: از عنوان کتاب انتظار می‌رود کتاب در سه بخش و هر بخش شامل چند فصل سازمان‌دهی شود (۱) مدل‌های طراحی (۲) مدل‌های کاربرد و (۳) مدل‌های کسب کار؛ اما خواننده باید به‌سختی از بین مطالب پراکنده به‌طور ناقص به این هدف برسد.
- نویسندگان در توسعه ماک در آموزش عالی به‌نوعی درماندگی رسیده‌اند و موفقیت ماک را در بازار دیگری یعنی برای رفع اشکالات یادگیری در نظام پیش‌دانشگاهی و حرفه‌آموزی جستجو می‌کنند که از آن تحت عنوان یادگیری مادام‌العمر یاد شده است؛ شواهد دقیقی برای شکست ماکها در آموزش عالی ارائه نشده است و همچنین شواهد علمی برای موفقیت ماکها در حرفه‌آموزی و یادگیری مادام‌العمر نیز ارائه نشده است.
- بخش مدل‌های کسب کار، بیشتر از اینکه به مدل‌های کسب‌وکار، هزینه-فایده، بازگشت سرمایه، بازاریابی و ... پردازد بر هزینه‌های ماکها متمرکز شده است. دقیقاً این فصل توسط یکی از نویسندگان کتاب در یک همایش علمی مجدداً ارائه شده است. (نگاه کنید به: Epelboin, ۲۰۱۶).
- نبود بخش مقدمه نویسندگان و پیشگفتار که هدف از تألیف و سازمان کتاب را برای خواننده مبهم باقی می‌گذارد.

۸. نقدی بر ترجمه

ترجمه کتاب علاوه بر اینکه بسیار سلیس و قابل فهم است و کلمات تخصصی را مناسب استفاده کرده است در برخی موارد نیاز به نقد دارد.

- ترجمه از رنگ جلد کتاب آغاز شده است؛ رنگ سبز یشمی به آبی روشن ترجمه شده است؛ در صورتی که نیازی به این تغییر احساس نمی‌شود.
- حذف بخش تقدیر تشکر در آغاز اثر و نمایه اسامی در پایان اثر، با توجه به اصل امانت‌داری، ضرورتی بر حذف این بخش‌ها احساس نمی‌شود.
- در صفحه ۲۵ سی موک (CMOOC) به موک «سازنده گرایانه» ترجمه شده است که صحیح‌تر این است که به جای «سازنده گرا» به موک «ارتباط گرایانه» (Connectivist) ترجمه شود؛ زیرا ارتباط گرایی با سازنده گرایی (Constructivis) متفاوت است و بحث پیرامون آن در این مختصر نمی‌گنجد.
- نیاز شدید به توضیحات در زیرنویس از طرف مترجم بسیار احساس می‌شود. به عنوان مثال اغلب سرواژه‌ها در سراسر کتاب نیاز به توضیح مترجم دارد (نگاه کنید به ص ۲۳، ص ۱۱۳)؛ و یا اثر هائورن (ص ۱۳۵) یا ایبی (ebey) در ص ۱۲۹ که نیاز به توضیح مترجم در زیرنویس دارد.
- نیاز به رفع برخی اشکالات املائی که ذکر نمونه‌هایی از آن در بخش ارزشیابی از منظر زبانی ذکر شده است.

۹. نتیجه‌گیری

ترجمه به موقع و سلیس کتاب «موک‌ها: طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار» خلأ موجود در زمینه منبع علمی برای محققان و علاقه‌مندان حوزه ادغام فناوری در فرایند یاددهی-یادگیری را تا حد زیادی پر کرده است. رویکرد کاربردی کتاب ایده‌های جالبی را برای پیاده‌سازی و توسعه موک‌ها را در نظام آموزشی فراهم می‌آورد. نکته بسیار جالب در پشت جلد ترجمه اثر است که کتاب را به متصدیان آموزش‌های غیررسمی در کشور توصیه کرده است که حوزه وسیعی از صدا سیما، وزارت فرهنگ، سازمان تبلیغات اسلامی، بهزیستی و شاید تمام نهادهای تربیتی کشور را دربرگیرد. در هنگام مطالعه اثر، این ایده که اگر به جای این همه مقالات بی‌اثر و یا کم اثر هر عضو هیئت‌علمی یک درس یا دوره موک را تولید

نقدی بر کتاب *موک‌ها طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار* (محمدعلی رستمی نژاد) ۱۷۱

می‌کرد؛ چه جنبش و پویایی عظیم در حوزه اثربخشی آموزش در کشور ایجاد می‌کرد؟ ذهن پژوهشگر این سطور را به خود مشغول کرده بود؛ هرچند نتیجه این تفکر و به‌جز افسوس، چیز دیگری نبود.

در مقام نقد، اثر اصلی از منظر جامعیت؛ اثر شدیداً از ضعف مبانی نظری رنج می‌برد و در چاپ‌های بعدی توصیه می‌شود. مترجم با ارائه پانویس‌ها و توضیحات بیشتر بر غنای مطلب بیافزاید و فقر مبانی نظری را جبران کند. خواننده به‌طور منسجم در جستجوی مدل-های طراحی، تولید، استفاده و کسب‌وکار است؛ اما یافتن آن‌ها در این اثر نیاز به تجربه علمی و عملی بالای خواننده دارد.

به توجه به حجم کتاب در صورت تجدید چاپ، توصیه می‌شود، کتاب در قطع کتاب جیبی چاپ شود تا بتوان بدون مشکل حمل نقل به‌راحتی توسط علاقه‌مندان که اغلب معلمان و مدرسان دانشگاه هستند مورد مطالعه قرار گیرد. توصیه تکمیلی دیگر راه‌اندازی تارنمایی برای کتاب است که برخی منابع، سایت‌های معرفی شده در کتاب و یا منابع برای مطالعه بیشتر در دسترس علاقه‌مندان قرار گیرد.

هرچند در ترجمه عنوان، «استفاده» (use) به «کاربرد» (Application) ترجمه شده است؛ اما توصیه می‌شود با توجه به بار معنایی مثبت‌تری که در «استفاده» هست - به معنای «فایده بردن»- در چاپ‌های بعدی ضمن رفع برخی از اشکالات در بحث زیرنویس‌ها و رفع اشکالات نگارشی؛ این توصیه نیز مورد توجه مترجمان قرار گیرد.

کتاب‌نامه

- حافظ نیا محمد رضا (۱۳۸۱). *روش تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: سمت.
- رستمی نژاد محمد علی؛ زارعی زوارکی اسماعیل و مزینی ناصر (۱۳۹۵). *طراحی آموزش‌های مبتنی بر وب*. بیرجند: انتشارات دانشگاه بیرجند.
- رضی احمد (۱۳۸۸). «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی». *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، ۱۴(۲۱): ۲۱-۳۰.
- پامرول، ژان چالرز؛ ایو اپلیون و ثوری، کلسر. (۱۳۹۵). *موک‌ها طراحی کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار* (ترجمه معصومه مطور، خدیجه علی آبادی و ناصر مزینی). تهران بوی کاغذ.

Adams, A., Liyanagunawardena, T., Rassool, N., & Williams, S. (۲۰۱۳). Use of open educational resources in higher education. *British Journal of Educational Technology*, ۴۴(۵)

- Adham, R. S., & Lundqvist, K. O. (۲۰۱۵). MOOCs as a Method of Distance Education in the Arab World—A Review Paper. *European Journal of Open, Distance and E-Learning*, ۱۸(۱), ۱۲۳-۱۳۸ .
- Alqahtani, A., & Alqahtani, F. (۲۰۱۷). Book review: “Moocs and open education around the world”. *International Journal of Information Research and Review*, ۴(۵), ۴۱۴۹-۴۱۵۱ .
- An, Y.-J. (۲۰۱۵). *BOOK REVIEW MOOCs and Open Education Around the World* (Vol. ۲۴).
- Baturay, M. H. (۲۰۱۵). An Overview of the World of MOOCs. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, ۱۷۴, ۴۲۷-۴۳۳. doi:https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.680
- Brahimi, T., & Sarirete, A. (۲۰۱۵). Learning outside the classroom through MOOCs. *Computers in Human Behavior*, ۵۱, ۶۰۴-۶۰۹. doi:https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.013
- Conole, G. (۲۰۱۶). MOOCs as disruptive technologies: strategies for enhancing the learner experience and quality of MOOCs. *RED. Revista de Educación a Distancia*(۵۰).
- Daniel, J. (۲۰۱۲). Making sense of MOOCs: Musings in a maze of myth, paradox and possibility. *Journal of interactive media in education*, ۲۰۱۲(۳).
- Downes, S. (۲۰۰۸). Places to go: Connectivism & connective knowledge. *Innovate: Journal of Online Education*, ۵(۱), ۶ .
- Epelboin, Y. (۲۰۱۶). *MOOCs: searching for a viable business model*. Paper presented at the Proceedings of EUNIS.
- Goksel-Canbek, N. (۲۰۱۷). Book review open education: From oers to moocs *The Turkish Online Journal of Distance Education*, ۱۸(۲), ۲۰۸-۲۱۱
- Hew, K. F., & Cheung, W. S. (۲۰۱۴). Students’ and instructors’ use of massive open online courses (MOOCs): Motivations and challenges. *Educational Research Review*, ۱۲, ۴۵-۵۸. doi:https://doi.org/10.1016/j.edurev.2014.05.001
- Hone, K. S., & El Said, G. R. (۲۰۱۶). Exploring the factors affecting MOOC retention: A survey study. *Computers & Education*, ۹۸, ۱۵۷-۱۶۸. doi:https://doi.org/10.1016/j.compedu.2016.03.016.
- Keel, J. (۲۰۱۶). Book Review of MOOCs: Opportunities, impacts, and challenges. Massive open online courses in colleges and universities. *Open Praxis*, ۸(۲), ۱۸۱-۱۸۳ .
- Labaree, R. (۲۰۱۳). Organizing Your Social Sciences Research Paper: Writing a Book Review. Retrieved from <http://libguides.usc.edu/writingguide/bookreview>
- Lane, A., & McAndrew, P. (۲۰۱۰). Are open educational resources systematic or systemic change agents for teaching practice? *British Journal of Educational Technology*, ۴۱(۶), ۹۵۲-۹۶۲ .
- León-Urritia, M., Cobos, R., & Dickens, K. (۲۰۱۸). MOOCs and their Influence on Higher Education Institutions: Perspectives from the Insiders. *Journal of New Approaches in Educational Research*, ۷(۱), ۴۰-۴۵ .
- Liyaganawardena, T. R., Adams, A. A., & Williams, S. A. (۲۰۱۳). MOOCs: A systematic study of the published literature ۲۰۰۸-۲۰۱۲. ۲۰۱۳, ۱۴(۳), ۲۶. doi:10.191۷۳/irrodl.v1۴i۳.1۴۵۵

نقدی بر کتاب موکها طراحی، کاربرد و مدل‌های کسب‌وکار (محمدعلی رستمی نژاد) ۱۷۳

- Margaryan, A., Bianco, M., & Littlejohn, A. (۲۰۱۵). Instructional quality of Massive Open Online Courses (MOOCs). *Computers & Education*, ۸۰, ۷۷-۸۳. doi:https://doi.org/10.1016/j.compedu.۲۰۱۴.۰۸.۰۰۵
- Pomerol, J.-C., Epelboin, Y., & Thoury, C. (۲۰۱۵). *MOOCs: Design, use and business models*. London, UK: John Wiley & Sons.
- Toven-Lindsey, B., Rhoads, R. A., & Lozano, J. B. (۲۰۱۵). (Virtually unlimited classrooms: Pedagogical practices in massive open online courses. *The Internet and Higher Education*, ۲۴, ۱-۱۲. doi:https://doi.org/10.1016/j.iheduc.۲۰۱۴.۰۷.۰۰۱
- Yeager, C., Hurley-Dasgupta, B., & Bliss, C. A. (۲۰۱۳). CMOOCs and global learning: An authentic alternative. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, ۱۷(۲), ۱۳۳-۱۴۷ .

